

POČETCI I RAZVOJ ŠKOLSTVA U BJELOVARU OD 1761. DO DANAS

Sažetak

Autor opisuje povijesni put školstva u Bjelovaru u proteklih 245 godina (1761.–2006.).

Rezultati proučavanja utemeljenja i razvoja ustanova predškolskog odgoja, osnovnoga i srednjega te privatnog školstva ukazuju na njihov intenzivan razvoj, ali se u njemu može uočiti kontinuitet i diskontinuitet.

Javne (državne) ustanove predškolskog odgoja nastale su 20-ih i 50-ih godina 20. st. Osnovnoškolske ustanove nastaju početkom druge polovice 18. st., a osobito su se intenzivno razvijale polovicom 20. st., ali sa zastojem u 19. st. Srednjoškolske su se ustanove kontinuirano razvijale od polovice 18. do kraja 20. st.

Privatno se školstvo razvijalo početkom i krajem 19. st., u prvoj polovici 20. st. i na njegovu završetku, što znači da privatno školstvo nema povijesni kontinuitet.

Ključne riječi: Bjelovar, reforma, školstvo, školski zakoni, Vojna krajina.

Društvene i političke prilike te zakonski temelji razvoja školstva u Bjelovaru

Školstvo se u Bjelovaru počinje razvijati od 1761., pet godina nakon njegova utemeljenja i početaka suvremenog razvoja (1756.) te ima 245 godina dugu povijest. Razvoj školstva u Bjelovaru uvjetovale su i pratile složene društvene i političke prilike koje su određivale ciljeve odgoja i obrazovanja, osnivanje i unutarnji ustroj odgojno-obrazovnih ustanova (škola), položaj učenika u nastavnom procesu te materijalni i društveni položaj učitelja.

Početke i razvoj školstva te posebnosti valja promatrati s obzirom na činjenicu da je Hrvatska sredinom 18. st. bila podijeljena na Građansku (Civilnu) Hrvatsku,

Dalmaciju, Istru, Dubrovnik kao samostalnu republiku do 1806. i Vojnu krajinu.¹ Početke školstva u Bjelovaru osobito je odredila činjenica da je Bjelovar bio na području Vojne krajine na kojemu je školstvo sve do 1881. bilo pod vojnom upravom (Dvorsko ratno vijeće–Hofkrigsrat)² te da su se do 31. listopada 1888. primjenjivali posebni, tzv. krajiški školski propisi.³ Međutim, povijesni izvori ukazuju da su se škole u Bjelovaru organizirale i prema odredbama Zakona od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, jer je 1. listopada 1875. Marijan Vuković uputio okružnicu učiteljstvu Bjelovarske županije da je imenovan županijskim školskim nadzornikom prema članku 159. toga Zakona.⁴

Vojne se vlasti u Vojnoj krajini počinju više brinuti o školama u 17. st., ali je nastava bila na njemačkom jeziku. Dvorsko ratno vijeće u Beču, tada najviše tijelo upravljanja, brinulo se, između ostaloga, o novčanim sredstvima za podizanje škola i njihovo uzdržavanje te o učeničkom redovitom pohađanju škole.

U doba prosvijećenog apsolutizma, za vladanja carice Marije Terezije (1740.–1780.), postavljeni su temelji državnoj školi za narod, čemu je osobito pridonio zakon Allgemeine Schulordnung (Opći školski red, 1774.) i naredba Ratio educationis (Školski sustav, 1777.).⁵ Međutim, odredbe Općeg školskog reda (1774.) vrijedile su za osnovne škole u austrijskim zemljama i u Vojnoj krajini, a odredbe Školskog

¹ A. Buczynski piše: "Stvaranjem Jajačke i Srebrničke banovine, Matija Korvin štiti je južnu Ugarsku i Slavoniju, a centralna je Hrvatska i dalje ostala nezaštićena. Da bi to otklonio, 1469. godine osniva Senjsku kapetaniju (Hauptmannschaft), a time je položen svojevrsni kamen-temeljac Vojne krajine." U: A. Buczynski: *Gradovi Vojne krajine*, Hrvatski institut za povijest, 1. knj., Zagreb, 1997., str. 10 i dalje. Vojna je krajina imala dva generalata, i to Karlovački u Hrvatskoj krajini (južno od Save) i Varaždinski u Slavonskoj krajini (između Drave i Save). „U obrani od Turaka iz Bosne već potkraj 15. stoljeća javlja se ime Krajina ili Granica za gradove i posjede uz tursku granicu u Hrvatskoj.“ Vidjeti: F. Moačanin, M. Valentić: *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1981., str. 7.

² „Školstvo bilo je u Vojničkoj krajini do god. 1881. pod vojnom upravom, te mu je bila isprva Dvorsko vojno vijeće, docnije Ratno ministarstvo u Beču, pa najposlije generalkomanda u Zagrebu (...) God. 1881., kad je Vojnička krajina pripojena materi zemlji, dospjeli su svi učevni zavodi Vojne krajine pod kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljsku vladu“. U: A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, knj. 3, Kr. hrv. slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1909., str. 106.

³ A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 3. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1909, str. 420.

⁴ *Spomenica "djevojačke" škole u Bjelovaru*, 1. knj., 1875/76.-1913/14.

⁵ Carica Marija Terezija primila je više zakonskih prijedloga, a naročito su se isticali prijedlozi Josipa Messmera, učitelja „normalne škole“ u Beču i grofa Ivana Antuna Pergena. Međutim, carica je zadatak povjerala Ivanu Ignjatu Felbigeru (1724.-1788.), opatu i organizatoru osnovnog školstva u Prusiji i Austriji. Carica je 1774. imenovala Felbigera za vrhovnog ravnatelja škola i povjerala mu cjelokupnu upravu pučkoga školstva.

sustava (1777.) za osnovne škole i gimnazije u Ugarskoj i Građanskoj Hrvatskoj sve do početka 19. st.

U uvodu Općeg školskog reda (1774.) istaknuta su dva načela: prvo naglašava da je odgoj muške i ženske djece najpouzdanija osnova općem narodnom blagostanju, a drugo da od valjana odgoja i upravljanja zavisi cjelokupan kasniji život svih ljudi te treba „ukloniti mrak neznanja i svakome pružiti njegovu staležu primjerenu pouku“.⁶ Na temelju tog zakona osnivaju se u sjedištima pukovnija „glavne škole“ (zovu se i „normalne škole“) sa četiri učitelja. „Glavne“ i „gradske škole“ s dva ili tri učitelja osnivaju se u drugim gradovima, dok se u sjedištima župa utemeljuju „trivijalne škole“ s jednim učiteljem. Osim ovih škola bilo je i „općinskih škola“ s hrvatskim kao narodnim nastavnim jezikom. Međutim, te se škole nisu posebno razvijale, „a to navlastito stoga, što su na njima bili namješteni nesposobni učitelji, i to obično isluženi podčasnici, koji su jedva znali čitati, pisati i računati, a o kakovoj pedagogici ili metodici, ne imadahu ni pojma“.⁷ Općinske se škole ukidaju carskom odredbom iz 1810. vjerojatno zbog toga što se u njima učilo na materinskom jeziku. Temeljna je zadaća „glavnih škola“ bio odgoj valjanih gospodara, vjernih podanika i hrabrih vojnika poslušnih caru i carskoj vlasti. Takva je zadaća sukladna činjenici da je svaki „krajšnik (graničar) od svoje 16. do 60. godine bio vojnik“.⁸ U školama je bila stroga disciplina, a primjenjivale su se tjelesne kazne.

Car Josip II., želeći da se u Vojnoj krajini školstvo proširi, odredio je 1780. da se u „svakoj satniji ustroji po jedna njemačka škola, u kojima je mjesni župnik bio dužan predavati vjeronauk besplatno. Uveo je pako Josip II. te škole zato, jer je hotio germanizirati cijelu državu a navlastito Krajinu.“⁹ Prve poticaje za uvođenje trivijalnih njemačkih škola u ovom kraju dao je general topništva barun Philipp Lewin von Beck (1720.–1768.). Nakon 1799., kada se smanjio broj tih škola, nazivale su se „divizijske škole“.

Uredba Politische Schulverfassung ili Schulcindex (Državni školski ustav) iz 1805. vrijedila je za Vojnu krajinu, i to sve do 8. lipnja 1871. kada je Ministarstvo rata (Kriegsministerium) objavilo Propis o nastavi u pučkim učionah u Vojne krajine¹⁰

⁶ D. Franković (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 59.

⁷ Martin Štiglic: *Povjest pedagogike*, Kr. sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1893., str. 256.

⁸ T. Macan: *Povijest hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske i Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 234.

⁹ Martin Štiglic: *Povjest pedagogike*, Kr. sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1893., str. 255. Godine 1780. ukinuta je školarina i određeno da se siromašnoj djeci dijele školske knjige besplatno. Međutim, već 8. veljače 1755. grof Mercy pozvao je sve gradske općine u „slavonskoj krajini da ustroje njemačke škole“. Vidjeti: *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Kr. Hrv.-slav.-dalm. Zem. Vlada, Zagreb, 1896., str. 10.

¹⁰ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva u kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih dana do danas*, 3. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1909., str. 141-152.

kojim se uređuje djelovanje osnovnih i drugih škola na teritoriju Vojne krajine. Propisom je uređeno više pitanja, primjerice o nadzoru škola, pravnom položaju učitelja te je određena zadaća nastave. Prema tome, zadaća je osnovne škole da djecu ćudoredno-religiozno odgaja, da razvija dječje umne sposobnosti, da djeca usvoje znanja i sposobnosti potrebne za daljnje obrazovanje i život „kako bi postala čestiti ljudi i članovi opće zajednice”.¹¹ Osnovne su škole opće pučke škole (početne učione) koje u pravilu traju šest godina i više pučke škole (građanske učione) koje imaju u pravilu osam razreda. U selima radi produženog obrazovanja postoje opetovnice te se osim javnih škola mogu osnivati i privatne.

Propis (1871.) je vrijedio u Vojnoj krajini sve do njezina ukidanja i pripajanja Građanskoj Hrvatskoj 15. lipnja 1881., odnosno do donošenja zakona od 31. listopada 1888. godine. Propis iz 1871. dopunjen je 1879. normom o pravnom odnosu krajiških učitelja, a 1880. odredbama o učiteljskim plaćama.¹² Budući da su se škole u Bjelovaru, kako smo spomenuli, počele uređivati prema Zakonu od 14. listopada 1874., možemo vjerovati da se prethodni Propis nije primjenjivao bez iznimke, kako se predviđalo, na cijelom području Vojne krajine sve do 1888. Tako su škole poprimale obilježja onih škola u Građanskoj (Civilnoj) Hrvatskoj.

Općenito se može reći da je zadaća „prvih pučkih škola bila pripremiti potreban broj pismenih mladića za potrebe vojne službe. Osnovno načelo škole u Krajini bilo je učenike naučiti njemački jezik. Za materinski jezik djece nije se uopće brinulo. U takvu tipu škole krajišnici nisu mogli postići veći uspjeh, jer su djeca u njoj bila ne učena već *dresirana*“.¹³

Metodologija istraživanja

Predmet je proučavanja školstvo Bjelovara,¹⁴ što obuhvaća sustav ustanova za odgoj i obrazovanje od predškolskog odgoja i obrazovanja do srednjeg školstva.

¹¹ D. Franković (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 124.

¹² U to je vrijeme usvojen Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji koji je značio napredak u školstvu, a donijet je pod geslom naprednoga hrvatskog učiteljstva: „Samo slobodna škola može uzgojiti slobodan narod.“ Vidjeti: D. Franković (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 161.

¹³ F. Močanin, M. Valentić: *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1981., str. 61.

¹⁴ U uporabi su u današnje vrijeme dva termina, i to Grad Bjelovar i Bjelovar. U ovom se članku opredjeljujemo za termin Bjelovar, koji shvaćamo u užem smislu, kao naselje (27.085 stanovnika), dok termin Grad Bjelovar ima šire značenje jer teritorijalno-administrativno obuhvaća 31 naselje (41.083 stanovnika) prema Zakonu o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, br. 10/97., 124/97., 68/98. i 22/99.

Cilj je opisati utemeljenje i razvoj odgojno-obrazovnih ustanova u Bjelovaru, pri čemu se naglašavaju ključne promjene u razvoju pojedine školske ustanove.

S obzirom na predmet i cilj proučavanja, opisat ćemo početke rada i razvoj ustanova predškolskog odgoja i obrazovanja, osnovnog i srednjeg školstva, s učeničkim domom, te glazbenoga i privatnog školstva.

Javne (državne) ustanove predškolskog odgoja

Ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja posebno se razvijaju u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st., a djelovale su pod različitim nazivima i s različitim namjenom: pjestovališta ili kolijevke za siromašnu djecu do treće godine života te čuvališta, skloništa i zabavišta za djecu od treće do sedme godine.¹⁵ Za razvoj institucija predškolskog odgoja i obrazovanja bilo je važno rješenje iz 1832. o „uređenju institucije za odgoj male djece do 5. godine, koji se zavodi imadu izdržavati dobrovoljnim prinosima, a nemaju prava ni na kakav javni dohodak. Ti su se zavodi doduše smatrali privatnima, ali su stajali pod oblasnom kontrolom“.¹⁶ Slijedi potom Naredba o ustrojstvu zabavišta (1878.), dok je Zakonom o osnovnim školama (1929.) reguliran položaj zabavišta, koja se otvaraju u sklopu osnovnih škola.¹⁷

Gradsko dječje zabavište u Bjelovaru osnovano je 1921. „Zgrada prizemnica, zidana od opeke, pokrivena criepom. Zidana u svrhu učiteljskog stana.“ Školske godine 1936./37. ima 51 dijete, a sljedeće školske godine 54 djece.¹⁸

Gradsko je Poglavarstvo 22. prosinca 1923. donijelo odluku (broj 6743) prema kojoj je prvog siječnja 1924. „osnovano gradsko dječje zabavište i imenovana definitivnom učiteljicom istoga gđa Antonija Zalubil, dotadanja učiteljica privatnog dječjeg zabavišta“. Nadzor nad radom dječjeg zabavišta pripao je „ravnateljstvu djevojačke niže pučke škole“.¹⁹ „Dječje obdanište“ otvoreno je dobrovoljnim priložima građana 8. ožujka 1946. sa svrhom da zbrinjava socijalno ugroženu djecu i „djecu žena koje su bile uključene u privredu“. Od 1. siječnja 1948. njegov rad financira Narodni odbor grada Bjelovara. Dvije godine nakon toga utemeljen je Dječji vrtić (1950.) sa svojom upravom te se financira prema Uredbi o samostalnom financiranju (1951.).

¹⁵ U Hrvatskoj je 1887. djelovalo 14 čuvališta i 19 zabavišta s ukupno 1170 djece. Antonija Kassowitz-Cvijić napisala je 1895. prvi priručnik za predškolski odgoj *Rukovođ za zabavišta*.

¹⁶ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 1.knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1907., str. 696.

¹⁷ Predškolski se odgoj i obrazovanje razvija prema *Zakonu o dječjim vrtićima* (1956.), Programu odgojno-obrazovnog rada u dječjem vrtiću (1970.).

¹⁸ Izvor: Hrvatski školski muzej Zagreb.

¹⁹ *Djevojačka škola Bjelovar: Spomenica 1914./15.-1944./45.*, 2. knj., str. 80.

Narodni je odbor općine Bjelovar 1959. donio odluku o njegovu imenu pa je sve do 16. studenoga 1992. radio pod nazivom Dječji vrtić „Ivica Brožić“ a danas je to Dječji vrtić Bjelovar koji u svom sastavu ima pet područnih odjela s ukupno 530 djece u redovnim programima.

Osnovnoškolske ustanove

„Dječjačka škola“: odgoj i obrazovanje dječaka

Za vladanja cara Rudolfa II. (1576.–1612.) u Vojnoj krajini počinju „izbijati prvi traci prosvjete.“²⁰ Početci osnovnog školstva u Bjelovaru povezani su s djelovanjem pijarista, crkvenog reda, kojima je bila zadaća da badava poučavaju siromašnu mladež „u vjeronauku i drugim korisnim znanostima“.²¹ Pijaristi su došli 1755. u samostan u Marči iz Austrije prema nalogu carice Marije Terezije, gdje su iste godine počeli poučavati djecu njemački jezik. Te su godine, 12. kolovoza 1755., dobili dozvolu za izgradnju crkve i školske zgrade u Bjelovaru.²²

Dva pijarista, braća Ignjat i Hubert Diviš,²³ došli su u Bjelovar 16. listopada 1761. „Goloruka i uboga ta dva redovnika primi u ime generalovo auditor Fr. Haimpach na konak, pa im za živež uzajmi 160 for. Vojna im vlast ustupi erarsku kuću za stan i školu, dade im nužno pokućstvo i za dvorbu jednoga vojnika, sve na trošak vojničkoga erara“.²⁴

Braća Ignjat i Hubert Diviš otvorili su 5. studenoga 1761. prvu osnovnu školu (tzv. dječjačka škola) u Bjelovaru u kojoj su oni bili i prvi učitelji. Škola je imala status župsko-samostanskih škola. Nastavni je rad bio na njemačkom jeziku, a školu je

²⁰ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 1. sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 213.

²¹ *Isto*, str. 532.

²² Podatak da su pijaristi dobili odobrenje da izgrade školu i crkvu u Bjelovaru 1755. u nekoliko se djela spominje kao datum početka osnovnog školstva u Bjelovaru, što prema izvorima nije ispravno. Tako J. Kirin piše: „Većih zasluga oko početnih škola steče si novi red Piarista, koji **otvoriše** (istaknuo V.S.) g. 1755. školu u Bjelovaru“...U: J. Kirin: *Razvitak hrvatskoga pučkoga školstva*, Zagreb, 1886., str. 10. Zatim, M. Štiglic u djelu *Povjest pedagogike*, Zagreb, 1893., str. 255. piše: „Od poznatijega doba spominjemo imenito Piariste, koji su g. 1755. **otvorili** (istaknuo V. S.) školu u Bjelovaru...“ U djelu *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca god. 1895.*, Zagreb, 1896., str. 6, preuzeta je formulacija prema citiranim izvorima pa piše: „Velikih je zasluga za elementarne škole stekao sebi red Piarista. Oni su **osnovali** (istaknuo V. S.) god. 1755. jednu školu u Bjelovaru...“

²³ Hubert Diviš (1733.-1790.), prvi učitelj i školski nadzornik, u Bjelovaru je djelovao 29 godina. Vidjeti: J. Šušnjak: *Povijest grada Bjelovara*, U: Prilozi za historiju o nastanku i razvitku Bjelovara, Historijski arhiv Bjelovar, Bjelovar, 1961., str. 71.

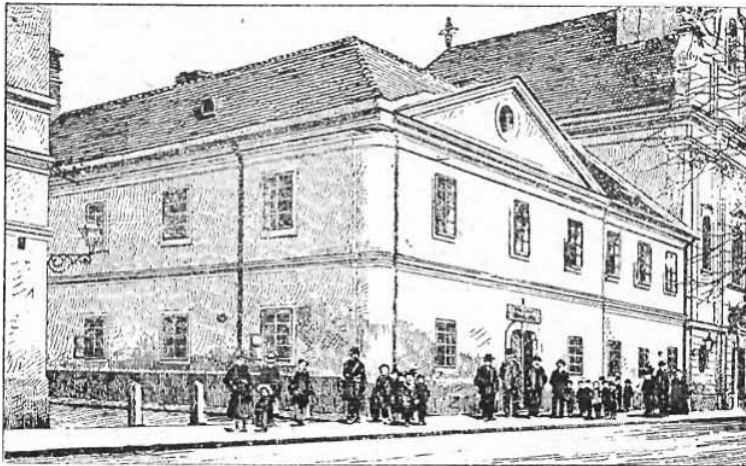
²⁴ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 1. sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 534.

pohađalo šest učenika koji su bili časnička djeca. Nastavni su predmeti bili: čitanje, pisanje, računanje, njemački i „počela“ latinskoga jezika. Nastavna sredstva i pomagala bila su vrlo jednostavna, a nedostajala je i pedagoška literatura. Pijaristi su se držali odgojnih načela, a posebno četiri: a) učitelj mora svoje učenike nakon obuke voditi kući; b) učenici ne smiju ništa učiti napamet ako ne razumiju, c) „obuka ne smije trajati preko tri dana; potom četvrtak ima biti praznik“, d) „u svemu mora vladati ljubav.“²⁵ Svaki je učitelj, kao naknadu za rad, dobio 175 forinti iz „kraljevske zemaljske blagajne“.²⁶ S obzirom na to da su školu počela pohađati i građanska djeca, u Bjelovar dolazi 1763. i treći pijarist, učitelj.

Izgradnjom katoličke crkve u Bjelovaru (1765.–1772.) i uz nju nove školske zgrade riješeni su prostorni uvjeti škole za nastavu Glavne škole, koja je kasnije nazvana Dječaćka pučka škole. U toj se zgradi nastava održavala do školske godine 1928./29.²⁷

Carica Marija Terezija naredbom iz 1770. odredila je da država (vladar) preuzima brigu o školi ističući stav da škola jest i ostaje zauvijek stvar države („Die Schule ist und bleibt allzeit ein Politicum“), čime je omogućila daljnji razvoj školstva.

Prva, Dječaćka škola imala je 1850. četiri razreda s jednim „nadučiteljem, dvjema učiteljicama i školskim pomoćnikom“, a prvi je razred bio podijeljen na „dva odjela:

Slika 1. Zgrada pučke škole u Bjelovaru izgrađena u vrijeme carice M. Terezije, (D. Franković, 1958., str. 51)

²⁵ Isto, str. 533. Vidjeti: P. Cvekan: *Bjelovar i Franjevci*, Bjelovar, 1986., str. 38.

²⁶ *Školska spomenica Dječaćke škole*, 1. knjiga, str. 1.

²⁷ Danas je u toj zgradi Državni arhiv Bjelovar, Kvaternikov trg 3.

niži i viši odjel sve do godine 1856. kada je viši odjel pretvoren u II. razred“.²⁸ Nadzor o radu škole od 1825. preuzima svjetovna vlast umjesto dotadašnjih svećenika.

Školske godine 1875./76. u školi su se učili sljedeći nastavni predmeti: vjeronauk, hrvatski jezik, računstvo, realna obuka: zemljopis, povijest, prirodopis i prirodoslovlje, zatim krasopis, „risanje i geometrijsko oblikoslovlje, pjevanje crkvenih i lagljih domorodnih pjesama, tjelovježba, ženski ručni rad, gospodarstvo i kućanstvo“.²⁹

Slika 2. Ravnatelj pučke škole u Vojnoj krajini
(A. Cuvaj, 1920., 2.sv., str. 492)

Od školske godine 1875./76. do 1909./10., dakle u trideset pet školskih godina, školu je u četiri razreda pohađalo ukupno 8507 učenika, što je 243 učenika prosječno godišnje.³⁰ Prosječno je na jednog učitelja bio 61 učenik.

Školske godine 1875./76. određeno je da učenici pohađaju „svakidašnju“ školu pet godina, a opetovnicu dvije godine. Međutim, prva se odredba počela djelomično ostvarivati 1910./11. kada se stvara mješoviti razredni odjel četvrtoga i petoga

²⁸ Školska spomenica Dječake škole, 1. knjiga, str. 3.

²⁹ Isto, str. 26.

³⁰ V. Strugar: Prilog proučavanju razvoja osnovnog školstva u Bjelovaru od postanka do 1914., *Bjelovarski zbornik '89*, Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 1989., str. 77. Školske godine 2005./06. škola ima ukupno 995 učenika u 45 razrednih odjela.

razreda, a u potpunosti od školske godine 1912./13. stvaranjem čistoga razrednog odjela petoga razreda.

Učitelji su javni činovnici i oni se nakon 30 godina rada umirovljuju. Plaća je učitelja točno određena. „Prvobitna beriva iznosiše za nadučitelja 300 for. plaće godišnje, 6 hvatih drva za ogriev i stan u naravi sa gospodarskim prostorijama i vrtom, za učitelje 180 for. plaće, 6 hvatih drva...i stan u naravi s vrtom, za pomoćnika školskoga 60 for. plaće, 3 hvatih drva...i stan u naravi (sobica sa 1 prozorom). Bila su kod zavoda i dva pripravnika školska sa godišnjom plaćom od 48 for.“³¹

U vremenu koje prikazujemo djelovale su i tri osnovne škole koje će kasnije biti područne škole Dječačke škole, a to je škola u Cigleni (1790.), Novim Plavnicama (1901., 1903.)³² i Kupinovcu (1905.).

„Djevojačka“ škola: odgoj i obrazovanje djevojčica

Školovanje je u počecima bilo namijenjeno prije svega dječacima, a odgoj i obrazovanje djevojčica bilo je zanemareno. Vjerovalo se, naime, da je dovoljno da djevojčica poznaje neke molitve, a bilo ih je vrlo malo koje su znale čitati. „Do god. 1871. nijesu krajiške djevojke posvuda polazile školu. One su ostale bez svake školske obrazovanosti, tako su odrasle i postale majke, a da kćeri od njih nijesu mogle ništa naučiti“.³³

Prvi poticaj obrazovanju djevojčica dao je Opći školski red (1774.) koji naglašava da „odgoj muške i ženske djece predstavlja najpouzdaniju bazu općem narodnom blagostanju“.³⁴

Sukladno tim nastojanjima u Bjelovaru je 1776. utemeljena, na trošak države, Djevojačka škola. U prvo su je vrijeme polazile samo kćeri časnika i građana. Školske godine 1877./78. pohađalo je školu 148 učenica.³⁵ U Bjelovaru je tada bilo mnogo časničkih kćeri jer je u njemu bilo sjedište zapovjedništva dviju krajiških pukovnija. U školama za djevojčice, u prvo vrijeme, učio se ženski ručni rad. Nastava čitanja, pisanja i računanja uvedena je tek 1825. „Čitanju, pisanju, računanju i ručnom radu obučavala je djecu prvobitno u djevojačkoj školi samo jedna učiteljica, a vjeronauk

³¹ *Školska spomenica Dječačke škole*, 1. knj., str. 5.

³² „Naredbom visoke kr. zemaljske vlade od 13. siječnja 1903. br. 17192 proglašena je ova škola definitivno otvorenom, dočim je do tog doba bila provizorna.“ U: *Nove Plavnice: Školska spomenica god. 1901.*, str. 12.

³³ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najranijih dana do danas*, 3. knj., Kr.-slav.-dalm.zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1909., str. 162-163.

³⁴ D. Franković (ur.): *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 59.

³⁵ Školske godine 2005./06. školu je pohađalo ukupno 825 učenika u 32 razredna odjela.

je predavao dotični župnik ili njegov pomoćnik.“³⁶ Stanje u djevojačkim školama krajem 1848. pokazuju i ove rečenice: „Čudnovato je to onda bilo u tim djevojačkim školama. Učenice nijesu školskih predmeta u onom opsegu učile, kako su to dječaci učili. Uz vjeronauk bilo je pravilno čitanje, pisanje i računanje za drugi, onda najviši razred, dobro uvježbano...“³⁷

Škola („učiona“) bila je najvjerojatnije do početka 1890./91. uz dječачku školu, na što navodi konstatacija da je Zakon od 14. listopada 1874. „zatekao...ovu djevojačku učionu spojenu sa istovrsnom dječачkom učionom i sa četiri učiteljice“.³⁸ Gradnja zgrade za djevojačku školu započela je 1888./89.,³⁹ a 1890./91., uz veliku svečanost, „posvećena je nova školska zgrada za djevojačku učionu“.⁴⁰

Nova školska jednokatna zgrada nalazila se u „Sunčanoj ulici, preko puta... đurđevačke imovne občine, Vinkovićeve i Kemeničeve kuće, upravo na onom mjestu gdje je prije kazniona stajala. U prizemlju i to na uglu jesu dvije školske sobe, s druge je strane sbornica i podvornikov stan...U prvom su katu tri učevne sobe. Nusgrednih sgrada ne ima“.⁴¹

Djevojačka je škola 1874. imala četiri učionice, a školska je knjižnica bila zajednička s Dječāčkom školom.

Naredbom od 20. studenoga 1889. broj 12716 određeno je da učiteljice moraju djecu „podučavati u pjevanju“ i gimnastici prema odredbi od 17. srpnja 1897. Kada je u Bjelovaru 1912. otvoren dom Hrvatski sokol, nastavu tjelesnog vježbanja za učenike Dječāčke i djevojčice Djevojačke škole održavao je učitelj Janko Janković.

Tijekom II. svjetskog rata nastavni rad nije bio redovit, a radilo se u različitim prilagođenim prostorima. Početkom studenoga 1942. nastava je bila samo poslijepodne u Državnoj realnoj gimnaziji, dok se od veljače 1943. do školske godine 1944./45. nastava održavala u zgradi Sudbenog stola (četiri prostorije) i zgradi Kotarskog suda (dvije prostorije), i to utorkom i petkom poslijepodne a ostale dane u tjednu u Dječāčkoj školi.

Početkom školske godine 1945./46. u Bjelovaru su spojene „muška“ i „ženska“ škola.⁴² Školske godine 1948./49. u „školu je uveden sedmogodišnji program s nižim

³⁶ *Djevojačke škole u Bjelovaru: Školska spomenica*, 1. knj., str. 1.

³⁷ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najranijih dana do danas*, 2. knj., Kr.-slav.-dalm.zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1908., str. 329.

³⁸ *Djevojačke škole u Bjelovaru: Školska spomenica*, 1. knj., str. 2.

³⁹ *Isto*, str. 72.

⁴⁰ *Isto*, str. 82-83.

⁴¹ *Isto*, str. 83. Danas Ulica Ivana viteza Trnskog 19 u kojoj je škola.

⁴² U vrijeme njihova zajedničkog rada ravnatelji su bili: Matilda Selanec (svibanj i lipanj 1945.), Jure Benić (školska godina 1945./46), Nikola Milunić (1946./47), Zora Habaht (1947./48) i Petar Bobinac (1948./49).

tečajnim ispitom na završetku sedmogodišnjeg školovanja“.⁴³ Međutim, već 1949./50. škole su razdvojene te rade kao samostalne sedmogodišnje škole, a od 1953./54. kao osmogodišnje škole.⁴⁴

Djevojačka je škola imala šest škola u svom sastavu: Novoseljani (1790.) od 1958./59. do 1968./69., Markovac od 1958./59. do 1963./64, kada se ukida, Stari Pavljani od 1959./60. (a prije toga bila je u sastavu III. osnovne škole) do 1968./69., kada prestaje rad, Prgomelje (1925.) od 1965./66. do 1973./74. (ulazi u sastav novootvorene IV. osnovne škole u Bjelovaru), Gudovac (1793.) od 1965./66. do 1973./74. (ulazi u sastav IV. osnovne škole u Bjelovaru) i Ždralovi od utemeljenja 1968./69. do danas.

Tri nove osnovne škole (1955.–1973.)

S obzirom na povećanje broja učenika, kao i prijelaz nižih razreda gimnazije u sastav osmogodišnjih škola prema Zakonu o narodnim školama (1951.), u Bjelovaru je 1. rujna 1955., na temelju Rješenja Narodnog odbora gradske općine Bjelovar broj 3318/55. od 17. ožujka 1955., otvorena nova škola – III. osnovna škola.⁴⁵ Škola se nalazila na Trgu jedinstva 7, u zgradi koja je bila općenarodna imovina i u njoj su bili učenici nižih razreda (prvi do četvrti) Gimnazije Bjelovar. Škola je imala ukupno 560 učenika.⁴⁶

Kako se škola razvijala, rasla je i potreba za školskim prostorom, a konačno je rješenje bilo 13. rujna 1964., kada se seli u novu školsku zgradu kojoj je gradnja trajala sedam godina.⁴⁷

U sastavu škole od 1959. do 1992. bila je škola u Novim Pavljanima (1831.), a danas su njezine područne škole u Obrovnici (1940.), Velikom Korenovu (1920.), Gudovcu (1793.) i Galovcu (1956.).⁴⁸

Za odgoj i obrazovanje učenika s posebnim potrebama, u ovom slučaju za učenike s poteškoćama u razvoju, u Bjelovaru je 1962. otvorena škola pod nazivom Specijalna

⁴³ S. Blažeković: *Bjelovar*, SIZ kulture Bjelovar, Bjelovar, 1985., str. 273.

⁴⁴ Odlukom Narodnog odbora općine Bjelovar od 26. rujna 1961. Dječjačka škola ima naziv Osnovna škola „Dr. Franko Winter“ a Djevojačka Osnovna škola „Milan Bakić Baja“ sve do 1991.

⁴⁵ III. osnovna škola od 1959. do 1991. ima naziv Osnovna škola „Stevo Šabić“.

⁴⁶ Školske godine 2005./06. školu je pohađalo ukupno 863 učenika u 37 razrednih odjela.

⁴⁷ Danas je to Ulica Tome Bakača 11 d.

⁴⁸ Međutim, početak školstva u Galovcu povezan je s razvojem konfesionalnih i privatnih pučkih škola jer je 1908. otvorena dvorazredna škola na mađarskom jeziku, za što je bilo zaslužno mađarsko društvo „Julian“. Naime, 1956. godinu navodimo jer je otvorena Narodna osmogodišnja škola školske godine 1956/57. Vidjeti: G. Čanić (ur.): *Monografija III. osnovne škole Bjelovar: prigodom 50. obljetnice postojanja, III. osnovna škola, Bjelovar, 2005.*

osnovna škola.⁴⁹ Na temelju Zakona o specijalnim školama (1961.) Skupština općine Bjelovar donijela je odluku 27. lipnja 1962. o utemeljenju škole koja je postala sastavni dio školskog sustava.

Prvi razredni odjel za učenike s poteškoćama u razvoju bio je u II. osnovnoj školi Bjelovar (ranije Djevojačkoj školi), ali kako je adaptirana zgrada⁵⁰ u kojoj je bio srednjoškolski učenički dom (izgrađen 1904.), škola je svečano otvorena 28. studenoga 1962. Nastavu je tada pohađalo 79 učenika, a 1976./77. pohađao ju je 201 učenik.⁵¹

Bjelovar 1973. dobiva i četvrtu redovnu osnovnu školu, koja je otvorena 7. rujna 1973. na temelju Rješenja Skupštine općine Bjelovar br. 1-546/1-1973. od 7. lipnja 1973.⁵² Pohađalo ju je 942 učenika i imala je u svome sastavu škole u Ćurlovcu (1941.), Jabučeti (1907.), Prgomelju (1925.)⁵³ i Gornjim Plavnicama (1896.), koja je i danas njezina područna škola.

Srednje školstvo

Početak srednjeg školstva valja tražiti u 1769., kada je u Bjelovaru osnovana posebna župa i kada su bile dvije vrste škola, i to latinska i obrtnička. Latinsku⁵⁴ su školu utemeljili pijaristi. Škole su bile spojene u četiri razreda.

Latinska je škola imala dvojaku ulogu - bila je s jedne strane osnovna (pučka) škola s tri razreda i u njoj se učilo čitanje, pisanje, računanje, religija i početci latinske gramatike, a s druge strane bila je „neka vrsta realne gimnazije sa šest razreda, u kojoj učenici učahu uz latinski jezik gotovo sve predmete današnje realke, a k tomu još i praktično gospodarstvo“.⁵⁵ Osim toga, četvrti razred imao je dva odjela. Prvi je odjel bio namijenjen praktičnim (obrtničkim) zadaćama, a nazivan je i geometrijska

⁴⁹ Naziv mijenja 1978. u Osnovna škola „5. svibanj“ u Bjelovaru te se tako naziva sve do 1991.

⁵⁰ Zgrada je bila u ulici koja se zvala Bakarićevo šetalište, a danas se naziva Šetalište dr. Ivše Lebovića, br.1.

⁵¹ Školske godine 2005./06. škola ima 53 učenika.

⁵² Na temelju Rješenja Savjeta za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu Bjelovar od 5. studenoga 1973. naziva se Osnovna škola „Maršal Tito“ sve do 1991.

⁵³ Školske godine 2005./06. škola ima ukupno 883 učenika raspoređenih u 35 razrednih odjela.

⁵⁴ U 15. i 16. st. otvaraju se gramatičke škole, koje se nazivaju latinske, gradske, gramatičko-retoričke, kolegiji i sl. U njima su se odgajali svećenici, a potom i osposobljavala djeca plemića i bogatih građana za određena svjetovna zanimanja. U drugoj polovici 16. st. nazivaju se gimnazijama.

⁵⁵ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih dana do danas*, 1. sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 534.

škola. „Zadatak je bio te škole da uzgoji valjane obrtnike, tesare, zidare, stolare i gospodare“⁵⁶, a nju su polazila 43 učenika 1775. godine. „Za geometrijske škole odabirali su učenike iz seoskih škola, i to takovo, koji su svršili tri razreda, a potjecali su iz imućnih kuća“.⁵⁷ Drugi je odjel programski bio usmjeren osnovnoj (pučkoj) školi i tadašnjoj gimnaziji koja je imala vojničku svrhu. Latinska je škola „završila svoj vijek za vlade cara Josipa II“.⁵⁸ Latinska je škola „obstojala još godine 1790“.⁵⁹

Prema tome, može se govoriti da gimnazijsko obrazovanje, utemeljenjem i zadaćama latinske škole, u Bjelovaru započinje 1769.⁶⁰ Međutim, u literaturi se spominje i 1766. godina, dakle tri godine ranije. Navodi se, primjerice, da je u 17. i 18. st. osnovano „na području Hrvatske više gimnazija: u Zagrebu 1607., Rijeci 1627., Varaždinu 1636., Križevcima 1695., Karlovcu 1736., Osijeku 1760., Bjelovaru 1766. (istaknuo V. S.) i Vinkovcima 1779“.⁶¹

Naredbama od 14. kolovoza 1811. (br. 2511) i 16. svibnja 1817. (broj 1147) obrtničke ili geometrijske škole postupno postaju matematičke škole kojima je svrha bila vojno obrazovanje. Geometrijska je škola pretvorena u matematičku školu 1817., a u njoj se 1823. poučavalo mačevanje i plivanje.⁶² U više organizacijskih i programskih promjena te se škole nazivaju i vojničke ili pukovnijske (regimentske) škole. Da bi se osposobljavali podoficiri za krajišku vojsku, dopušteno je 1858. da se „podignu krajiške pukovnijske ili regimentske škole...za obje varaždinske regimente...u Bjelovaru. Tečaj je trajao tri godine, a u svaku školu imalo se je primiti 50-60 pitomaca; samo u onu u Bjelovaru do 100“.⁶³

Gimnazijsko obrazovanje dobiva važno mjesto 1858., kada je osnovana dvogodišnja Niža realna škola kao nesamostalna jer je bila u sklopu Dječjačke škole. Međutim, nakon što je 1863. dobila treći razred, odvojila se od Dječjačke škole te tako postala samostalnom. Njemački je jezik bio nastavni jezik.⁶⁴ „I ta škola bila

⁵⁶ Isto, str. 538.

⁵⁷ A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 525.

⁵⁸ Isto, str. 118-119.

⁵⁹ *Izviješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884.-5.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, Zagreb, 1886., str. 211.

⁶⁰ Vidjeti: D. Franković: *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 67., A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*, 2. sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 118-119.

⁶¹ V. Pezo (ur.): *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988., str. 390.

⁶² S. Blažeković: *Bjelovar*, SIZ kulture Bjelovar, Bjelovar, 1985., str. 27.

⁶³ A. Cuvaj: *Građa za povijest kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1908., str. 614.

⁶⁴ Isto, str. 1079.

je međutim po naravi svojoj samo nastavak tadanje glavne škole, kao neka vrst građansko-gospodarske škole.“⁶⁵ Na temelju odluke Kraljevske zemaljske vlade od 22. rujna 1875. (broj 3789) postaje četverorazredna, a odlukom od 2. listopada 1876. (broj 3735) preustrojava se do školske godine 1879./80.⁶⁶ u malu realnu gimnaziju djelujući kao Kraljevska mala realna gimnazija sve do 1901. U međuvremenu, točnije 1895., Kraljevska zemaljska vlada propisala je novi nastavni program određivši da su „prva dva razreda realno-gimnazijska, a treći i četvrti se imadu dijeliti u realne i gimnazijske razrede“.⁶⁷ U djelovanju škole to je značilo da u „realnom smjeru nema latinskog jezika u trećem i četvrtom razredu, a u gimnazijskom smjeru taj se jezik uči sve četiri godine te još grčki jezik u trećem i četvrtom razredu. Umjesto latinskoga jezika u trećem i četvrtom razredu realci su dobili francuski jezik. Mjerstvo i mjerstveno risanje (geometrija i geometrijsko crtanje) imaju u drugom razredu oba smjera, a realci ga još imaju u trećem i četvrtom razredu. Prirodopis imaju oba smjera u prvom i drugom razredu te fiziku u trećem i četvrtom razredu“.⁶⁸

Kraljevska zemaljska vlada donijela je rješenje (broj 13921) od 4. rujna 1901. da gimnazija ima naziv Kraljevska realna gimnazija u Bjelovaru, koja 21. rujna 1901. dobiva novu zgradu,⁶⁹ izgradio ju je grad vlastitim sredstvima. U naredne četiri školske godine škola se širi te dobiva peti (1901./02.), šesti (1902./03.), sedmi (1903./04.) te osmi gimnazijski razred (1904./05.),⁷⁰ a od školske godine 1905./06. do 1908./09. uvodi peti, šesti, sedmi i osmi realni razred. Od školske godine 1955./56. Gimnazija ima samo više razrede jer su se niži razredi trebali pripojiti osmogodišnjim školama. Međutim, ta je odluka praktično ostvarena naredne 1956./57.

Republički sekretarijat za školstvo i obrazovanje NR Hrvatske rješenjem od 28. srpnja 1964. odobrio je rad jednoga razrednog odjela u Čazmi u kojem se radilo sve do školske godine 1977./78., kada se reformom školstva ukidaju gimnazije.

⁶⁵ *Izvoješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884.-5.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, Zagreb, 1886., str. 211.

⁶⁶ J. Vusić: *Bjelovarska gimnazija od 1876. do 1978.* U: M. Medar (gl. ur.): *Bjelovarski zbornik 7*, Matica hrvatska, Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2006., str. 15.

⁶⁷ A. Cuvaj: *Grada za povijest kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, 5. knj.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1912., str. 243.

⁶⁸ J. Vusić: *Bjelovarska gimnazija od 1876. do 1978.* U: M. Medar (gl. ur.): *Bjelovarski zbornik 7*, Matica hrvatska, Ogranak Bjelovar, Bjelovar, 2006., str. 33.

⁶⁹ Danas Ul. Matice hrvatske br. 17, u kojoj je Gimnazija Bjelovar.

⁷⁰ Školske godine 1904./05. učenici gimnazijskog smjera prvi put polažu ispit zrelosti koji je omogućavao daljnje školovanje. Odluke o uvođenju razreda: za V. razred od 30. srpnja 1901., br.11 591, za VI. razred od 11. lipnja 1902., br. 8 104, za VII. razred od 25. lipnja 1903., br. 8779 i za VIII. razred od 4. lipnja 1904., br. 8 075.

Šegrtska škola

Ugarsko-hrvatski obrtni zakon od 1884., sukladno članku 80., određuje da su općine u kojima ima barem 50 šegrta, a za njih nema posebne škole, dužne „posebnim učevnim tečajem skrbiti za obuku šegrta“.⁷¹ Potom je naredbom od 30. svibnja 1886. (br. 9485) objavljen Statut za šegrtske škole u Hrvatskoj i Slavoniji⁷² koji je bio temelj za osnivanje prvih šegrtskih škola. Među njima je Šegrtska škola u Bjelovaru, koja je otvorena 2. prosinca 1886. i nju su školske godine 1886./87. polazila 83 učenika.⁷³ Škola je imala jedan razred nižeg odjela u koji su polazili šegrta koji nisu završili četiri razreda pučke škole i tri razreda višeg odjela za šegrte koji su s dobrim uspjehom završili četiri razreda pučke škole.⁷⁴ Osim toga, Šegrtska je škola imala školske godine 1912./13. trgovački odjel s tri razreda (kao i školske godine 1896./97.).

Škola se programski prilagođavala potrebama gospodarstva te je od 1892. podijeljena u tri tečaja prema zanatima pa su učenici polazili graditeljski, industrijski i trgovački tečaj. U školi se radilo različitim ustrojstvenim oblicima i pod različitim nazivima do 1947., kada je prestao rad jer je za obrtnička zanimanja osnovana Škola učenika u privredi.

Ženska stručna škola

Kraljevska zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu dopustio je 29. rujna 1893. (br. 9 458) da se „pri djevojačkoj nižoj pučkoj školi u Bjelovaru osnuje Ženska stručna škola“,⁷⁵ koju je školske godine 1894./95. polazilo 66 učenica. Sukladno zakonu od 31. listopada 1888. „ostale su ženske stručne škole u savezu s općim pučkim školama“,⁷⁶ pa su stoga u bjelovarskoj školi radile 1896. dvije učiteljice iz Djevojačke škole, a 1910./11. tri učiteljice.⁷⁷ Prema posebnoj odredbi od 21. lipnja 1894. (br. 7569)

⁷¹ M. Smrekar: *Ugarsko-hrvatski obrtni zakon*, Zagreb, 1892., str. 92.

⁷² *Službeni glasnik kr. hrv. -lav. -dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb, 1886., str. 71-88. Potom, Naredbom od 11. rujna 1892. (br. 13345) donijet je novi ustrojni statut za šegrtske škole u Hrvatskoj i Slavoniji. Vidjeti: *Službeni glasnik*, 1892., str. 253-278.

⁷³ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895.*, Kr. hrv.-slav.dalm.zem. vlada, Zagreb, 1896., str. 105. Vidjeti: Izvještaj o stanju uprave Županije belovarsko-križevačke za godinu 1887., Zagreb, 1888., str. 31.

⁷⁴ Ž. Pleskalt: *Scenarij izložbe „Iz povijesti bjelovarskog školstva“*, Državni arhiv Bjelovar, Bjelovar, svibnja 2002.

⁷⁵ *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm.zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb, 1883., str. 214.

⁷⁶ *Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895.*, Kr. hrv.-slav.dalm.zem. vlada, Zagreb, 1896., str. 468.

⁷⁷ *Izvještaj Upravnog odbora Županije belovarsko-križevačke o stanju uprave i kr. županijske oblasti o njenom djelovanju i djelovanju područnih joj kr. kotarskih oblasti u godini 1896.*, Bjelovar, 1897., str. 67. i *Izvještaj za 1910.*, Bjelovar, 1911., str. 73.

pod nazivom „Ustrojni statut, školski red i naučna osnova za ženske stručne škole“ svrha je škole bila dvojaka: osposobiti djevojke za „samostalnu privredu vlastitim radom“ i za „praktički život u kući“.⁷⁸ U nastavnom planu i programu bili su: tečaj za šivanje rublja („rubenine“), tečaj za krojenje, tečaj za „kitničarstvo“, vezenje rublja, tkanje čilima, zatim hrvatski jezik (jedna godina), „računstvo“ (jedna godina), risanje i kućanstvo.

Škola je 1933. djelovala pod nazivom Državna ženska zanatska škola, a trajala je četiri godine. Potom, od 1948. djeluje kao trogodišnja Ženska stručna škola. U njoj je prestao samostalan rad 30. lipnja 1959., kada je pripojena Školi učenika u privredi.

Škola učenika u privredi

Škola učenika u privredi utemeljena je 1947. jer je prestao rad u Šegrtskoj školi koja je sve do te godine „bila pod upravom muške osnovne škole“.⁷⁹ Međutim, dekretom Ministarstva industrije broj 47366/47 od 16. kolovoza 1947. postavljen je za upravitelja škole Živko Šramek. „To je prvi upravitelj Škole učenika u privredi koji je jedino zadužen za rad u školi. Tim postavljenjem započelo je osamostaljivanje škole.“⁸⁰

Prve godine rada (1947./48.) u školi je bilo 330 učenika koji su se obrazovali za metalska, drvoprerađivačka, građevinska i prehrambena zanimanja.

Škola je radila samostalno do 1962., kada je ušla u sastav Školskoga metalškog centra.

Školski metalški centar

Razvoj metaloprerađivačke industrije u Bjelovaru početkom 60-ih godina 20. st. imao je odlučujući utjecaj na stvaranje nove organizacije obrazovanja za metalska zanimanja. Tako je 1961. otvoren razredni odjel Tehničke škole strojarškog smjera za odrasle, koja je djelovala u sklopu Tehničke škole Zagreb. Potom je školske godine 1962./63., na poticaj poduzeća, otvorena redovna Tehnička škola strojarškog smjera s jednim razrednim odjelom i s 41 učenikom.⁸¹ Osnivač škole, u čijem su sastavu školske godine 1962./63. bile Škola učenika u privredi i Tehnička škola strojarškog smjera, bio je Narodni odbor općine Bjelovar na temelju rješenja od 27. lipnja 1962. (broj 05-6272/1-1962), a djeluje pod nazivom Školski metalški centar.⁸² Centar je

⁷⁸ Statut za ženske stručne škole, *Službeni glasnik kr. hr.-slav.-dalm.zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu*, Zagreb, 1894., str. 128.

⁷⁹ *Spomenica: Škola učenika u privredi 1947.-1960.*, Državni arhiv Bjelovar, str. 1.

⁸⁰ *Isto*, str. 3.

⁸¹ *Spomenica: Školski metalški centar 1960./61. – 1976./77.*, str. 4.

⁸² *Statut Školskog metalškog centra, 1962.*, članak 3.

utemeljen „za potrebe obrazovanja i dopunskog školovanja kadrova u privredi metalske struke“.⁸³

Škole su u sklopu Centra imale vlastiti razvoj. Škola učenika u privredi školske godine 1963./64. postaje „škola za metalce“.⁸⁴ Njezina transformacija započinje 1965./66., kada se na osnovi novih nastavnih planova i programa uvode opće srednje škole pa „učenici prve i druge nastavne godine slušaju nastavu zajednički bez obzira da li će pohađati kasnije nastavu u tehničkoj ili KV školi“.⁸⁵ Bila je to podrška za osnivanje Škole za kvalificirane radnike koja djeluje od školske godine 1972./73., pa tako 1971./72. prestaje rad Škole učenika u privredi.

Opća srednja škola u sklopu Centra radi od školske godine 1966./67.⁸⁶ i trajala je dvije godine, a učenici su se mogli nakon završetka upisati u treći razred Škole učenika u privredi ili Tehničke škole.

Tehnička škola od utemeljenja 1962./63. radi u cijelom razdoblju, trajala je četiri godine, a učenici su na završetku stjecali zvanje strojarskog tehničara. Na zahtjev poduzeća „Čelik“ iz Križevaca imala je jedan razredni odjel trećeg razreda u Križevcima sve do školske godine 1976./77.

Školski metalski centar imao je područni odjel u Čazmi od školske godine 1968./69. „radi rasterećenja Centra“ i „radi (učenika) putnika“.⁸⁷ Osim toga, Centar je organizirao srednjoškolsko obrazovanje odraslih, ali i za potrebe bjelovarskih poduzeća. Školski metalski centar prestao je raditi samostalno ulaskom u Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje Bjelovar 1978. godine.

Trgovačka škola

Trgovinska komora Narodne Republike Hrvatske otvorila je 22. kolovoza 1953. Centralnu školu za učenike u trgovini s internatom.⁸⁸ Međutim, početci Trgovačke škole sežu u polovicu 19. st. jer je u Bjelovaru 1864. osnovana Trgovačko-obrtna škola koja je djelovala do 1868. Potom je, u sklopu Šegrtske škole, djelovao trgovački odjel školske godine 1896./97.. Škola učenika u privredi imala je, između ostalih, i zanimanje prodavača. U nižem trgovačkom tečaju s dvogodišnjim trajanjem započeo je rad 1949. godine.

Od prvog naziva 1953. do suvremenih dana škola je mijenjala nazive. Djelovala je kao Trgovačka škola za učenike u privredi (1960.), Školski centar za stručno obrazovanje kadrova u trgovini (1963.), Osnovna organizacija udruženog rada

⁸³ Isto, članak 1.

⁸⁴ *Spomenica: Školski metalski centar 1960./61. – 1976./77.*, str. 7.

⁸⁵ Isto, str. 11.

⁸⁶ Isto, str. 13.

⁸⁷ Isto, str. 17.

⁸⁸ Sjedište joj je bilo u današnjem Domu učenika srednjih škola Bjelovar, u Ulici Vladimira Nazora 2.

kadrova u trgovini (1978.), Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje Bjelovar, Radna jedinica završnog stupnja II (1980.) i Trgovačka škola Bjelovar (1993.).⁸⁹

Medicinska škola

Potrebe za školovanim medicinskim osobljem prije utemeljenja Medicinske škole zadovoljavane su održavanjem tečajeva između dvaju svjetskih ratova, a i poslije II. svjetskog rata. Zbor liječnika Hrvatske organizirao je tečajeve za pomoćno medicinsko osoblje. Higijenski zavod u Bjelovaru, uz suglasnost Ministarstva zdravlja Zagreb, osposobio je dvije generacije pomoćnih laboranata i njima je priznata kvalifikacija.

U Bjelovaru je 1955. započeo rad u dvogodišnjoj bolničarskoj školi s praktičnom nastavom. Na temelju Zakona o medicinskim školama iz 1959. utemeljena je prema odluci Narodnog odbora kotara Bjelovar od 29. rujna 1959. (broj o6-4887-1-1959.) Škola za medicinske sestre. Bila je to stručna škola koja je pripremala kadrove za njegu bolesnika i poslove zdravstveno-socijalne zaštite bolesnika. Školovanje je trajalo četiri godine, a nakon položenog završnog ispita učenici su stekli zvanje medicinske sestre općeg smjera. Škola je djelovala za cijelo područje bilogorsko-podravske regije.

Medicinska je škola organizirala doškolavanje bolničara u zvanje medicinska sestra/ medicinski tehničar u Medicinskom centru Bjelovar, zatim od školske godine 1967./68. u Medicinskom centru u Virovitici te 1967. u Pakracu na zahtjev Medicinskog centra u Pakracu.

Šireći djelatnost škola je 1966. doškolavala polaznike koji su radili kao zubni asistenti, a nisu imali potrebne kvalifikacije.⁹⁰

Od 1. siječnja 1978. škola je ušla u sastav Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje kao Osnovna organizacija udruženog rada obrazovanja kadrova u zdravstvu Bjelovar.

Ekonomska i birotehnička škola

Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu Narodne Republike Hrvatske dao je 26. svibnja 1955. suglasnost Narodnom odboru gradske općine Bjelovar za osnivanje Srednje ekonomske škole u Bjelovaru.⁹¹ Redovna je nastava započela 5. rujna 1955.

⁸⁹ O. Milaj, A. Bačeković (ur.): *Pola stoljeća Trgovačke škole Bjelovar*, Trgovačka škola Bjelovar, Bjelovar, 2003., str. 5.

⁹⁰ Ž. Supančić: Razvoj zdravstvenog školstva u Bjelovaru, *Bjelovarski učitelj*, 1995., IV., br. 2-3, str. 74-78.

⁹¹ *Prosvjetni vjesnik*, 14. lipnja 1955., broj 6.

u prostorijama Gimnazije, a osamostalila se školske godine 1957./58. te se u siječnju 1961. preselila u novu školsku zgradu.⁹²

Od 1960. do 1963. u prostoru škole radila je Ekonomsko-poljoprivredna škola za odrasle. Razvijajući svoju djelatnost škola je otvorila knjigovodstveni odjel za odrasle s nastavnim i praktičnim programom koji se realizirao u poduzeću „Koestlin“ u Bjelovaru, a dvije godine nakon toga osniva i ekonomsko-komercijalni odjel te 1968. Centar za učenje stranih jezika. Razvoj ugostiteljstva i turizma uvjetovao je da je 1970. otvorena Ugostiteljska škola s ciljem da obrazuje mladež za zanimanje konobara i kuhara.

Ekonomska je škola 1973. promijenila naziv u Školski centar za obrazovanje ekonomskih i ugostiteljskih kadrova, a nakon prestanka rada Centra za odgoj i usmjerenno obrazovanje (1991.) djeluje kao Ekonomska i birotehnička škola.

Centar za odgoj i usmjerenno obrazovanje Bjelovar

Reformske promjene u Hrvatskoj 70-ih godina 20. st. u srednjem školstvu pokrenuo je politički dokument Rezolucija o zadacima SKJ o socijalističkom preobražaju odgoja i obrazovanja iz 1974.

Od školske godine 1975./76. uvodi se zajednički dvogodišnji pripremni stupanj, čime se produžuje zajedničko obrazovanje još za dvije godine, ali to „nije produžetak osnovne škole na deveti i deseti razred“, to „nije uvođenje I. i II. razreda dosadašnjeg gimnazijskog obrazovanja u sve srednje škole“, već je to, razjašnjavalo se, „svojevrсна odgojno-obrazovna dionica, i to u prijelazu iz osnovnog u profesionalno obrazovanje“.⁹³

Početni se stupanj u pravilu organizirao u centrima za usmjerenno obrazovanje, tj. u onim centrima u kojima se organizirao i završni stupanj srednjeg obrazovanja. Dva su osnovna modela obrazovnih centara: obrazovni centri za osposobljavanje i obrazovanje različitih profila određene struke (građevinski, medicinski, pedagoško-nastavnički, metalski i dr.) te obrazovni centri u kojima su se osposobljavali profili različitih struka, ovisno o potrebama gospodarstva određene društvene sredine.

U Bjelovaru je Centar za odgoj i usmjerenno obrazovanje registriran 11. travnja 1978.⁹⁴ U njegovu je sastavu bilo sedam osnovnih organizacija udruženog rada i Radna jedinica zajedničkih službi: OOUR⁹⁵ ekonomskih i ugostiteljskih kadrova,

⁹² *Izvjestaj za školsku godinu 1957/58.*, Srednja ekonomska škola Bjelovar, Bjelovar, 1958.

⁹³ M. Jergović: Uvođenje završnog stupnja usmjerenog obrazovanja, *Pedagoški rad*, XXXII (CXVIII), 1977., br. 7-8, str. 353-364.

⁹⁴ Sjedište Centra za odgoj i usmjerenno obrazovanje Bjelovar bilo je u Ulici Matice hrvatske 17.

⁹⁵ Kratica znači Osnovna organizacija udruženog rada.

OOOUR metalskih i elektro-kadrova, OOOUR upravnih, pedagoških i građevinskih kadrova, OOOUR kadrova u trgovini, OOOUR kadrova u zdravstvu, OOOUR muzičkih kadrova i OOOUR Đački dom.

U svakoj je osnovnoj organizaciji udruženog rada (OOOUR) pripremni stupanj (I. i II. razred) i završni stupanj (III. i IV. razred), što znači da su učenici u pripremnom stupnju stjecali općeobrazovna znanja, a u završnom su stupnju birali program iz kojeg su mogli nastaviti školovanje na višim i visokim školama i fakultetima. Novom reorganizacijom od 1. listopada 1980. nastao je jedinstveni Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje Bjelovar s četiri radne jedinice. U provedbi takve organizacije svi su učenici pripremnog stupnja nastavu pohađali u zgradi Gimnazije, a učenici završnog stupnja u školskoj zgradi današnjih triju srednjih škola.⁹⁶ Školske godine 1980./81. Centar je imao 3584 učenika raspoređenih u 121 razredni odjel.

Odlukom Skupštine općine Bjelovar o utvrđivanju mreže srednjih škola na području općine Bjelovar od 29. kolovoza 1991. nastalo je sedam srednjih škola i Đački dom, koje su 1. srpnja 1993. registrirane u Okružnome privrednom sudu Bjelovar. U razdoblju od skupštinske odluke 1991. do registracije škole su djelovale kao škole u osnivanju.

Nakon prestanka rada Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje Bjelovar nastalo je sedam redovnih srednjih škola,⁹⁷ Glazbena škola Vatroslava Lisinskog Bjelovar i Dom učenika srednjih škola. Među redovnim srednjim školama tri su škole prvi put stekle svoju samostalnost, a to su Obrtnička škola Bjelovar, Tehnička škola Bjelovar te Ugostiteljska i prehrambena škola Bjelovar.

Obrtnička škola

Škola je obrazovala naučnike različitih obrtničkih zanimanja nastojeći zadovoljiti potrebe gospodarstva. Međutim, školovanje obrtnika započelo je još u latinskoj školi (4. razred), zatim kasnije u Šegrtskoj školi (1886.), a temelje ima i u dijelovima programa Školskoga metalskog centra.

Obrtnička škola danas realizira programe za redovne učenika i programe obrazovanja odraslih.⁹⁸

⁹⁶ U zgradi su tri srednje škole: Obrtnička škola, Tehnička škola te Ekonomska i birotehnička škola, Ulica dr. Ante Starčevića 24 i 26.

⁹⁷ Gimnazija Bjelovar, Medicinska škola Bjelovar, Ekonomska i birotehnička škola Bjelovar, Tehnička škola Bjelovar, Trgovačka škola Bjelovar, Obrtnička škola Bjelovar, Ugostiteljska i prehrambena škola Bjelovar

⁹⁸ Verificirani su programi za zanimanja: alatničar, tokar, bravar, glodač, automehaničar, mehaničar poljoprivredne mehanizacije, plinoinstalater, vodoinstalater, autolimar, instalater grijanja i klimatizacije, autoelektričar, elektroinstalater, elektromehaničar, autolakirer, soboslikar.

Tehnička škola

Tehnička škola Bjelovar, slično kao i Obrtnička škola, svoje začetke ima u programima Šegrtske škole, Škole učenika u privredi, a posebice Školskoga metalškog centra. Odlukom Narodnog odbora općine Bjelovar 1962. osnovana je Tehnička škola s jednim razrednim odjelom redovnih učenika. U Školskom metalškom centru, koji je osnovan 1. siječnja 1963., utemeljena su dva razredna strojarskih tehničara. Tehnička škola Bjelovar⁹⁹ samostalno se razvija nakon prestanka rada Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje.

Ugostiteljska i prehrambena škola

Ugostiteljska škola utemeljena je 18. rujna 1970. u sklopu Ekonomske škole Bjelovar, koja 6. prosinca 1973. mijenja naziv u Školski centar za obrazovanje ekonomskih i ugostiteljskih kadrova Bjelovar. Programi za poljoprivredna i prehrambena zanimanja ostvaruju se od školske godine 1979./80. Od 1. srpnja 1993. djeluje kao samostalna škola pod nazivom Ugostiteljska i prehrambena škola Bjelovar i realizira programe u trogodišnjem¹⁰⁰ i četverogodišnjem trajanju.¹⁰¹ Ostvaruju se i dva programa za učenike s posebnim potrebama (učenici s poteškoćama u razvoju) za stjecanje niže stručne spreme.¹⁰²

Dom učenika srednjih škola Bjelovar

Dom je odgojno-obrazovna ustanova u kojoj učenici borave tijekom svojeg školovanja, a programima podržava cjelovit razvoj učenika, daje pomoć u obrazovanju, osigurava uvjete za danonoćni boravak i za svakodnevni kvalitetan život. Povijest Doma započinje 1946., kada je osnovan Dom naučnika u Ulici V. Nazora 2, dok je istovremeno djelovao i Dom na drugoj lokaciji¹⁰³ u kojem su bili smješteni učenici koji

⁹⁹Škola ima verificirane četverogodišnje programe za sljedeća zanimanja: strojarski tehničar, računalni tehničar za strojarstvo, elektrotehničar, tehničar za računalstvo (informatiku) i tehničar za elektrostrojarstvo. U Odluci o prestanku rada Centra za odgoj i usmjereno obrazovanje općine Bjelovar od 29. kolovoza 1991. škola je imenovana kao Elektrostrojarska tehnička škola.

¹⁰⁰Trogodišnji su programi: kuhar, konobar, slastičar, pekar, konditor, mesar, mljekar.

¹⁰¹Četverogodišnji su programi: hotelijersko-turistički tehničar i turističko-hotelijerski komercijalist.

¹⁰²Programi za stjecanje niže stručne spreme: pomoćni kuhar i slastičar te pomoćni vrtlar.

¹⁰³U današnjoj V. osnovnoj školi, Šetalište dr. Ivše Lebovića.

su „pokazivali predispozicije za daljnje školovanje (gimnazije)“.¹⁰⁴ Od 1953. do 1977. kao internat je u sklopu novootvorene Škole učenika u trgovini s internatom (1953.). Dom postaje samostalan 1977., ali od 1964. ne zbrinjava samo učenike Trgovačke škole već i drugih bjelovarskih škola. Naziv Dom učenika srednjih škola Bjelovar dobiva 1998.godine.

Glazbena škola Vatroslava Lisinskog

Glazbena škola Vatroslava Lisinskog Bjelovar ima začetke u radu bjelovarskih glazbenih društava, prije svega „Dvojnica“, hrvatskoga pjevačkog društva (1872.), „Goluba“, hrvatsko obrtničko-radničkog pjevačkog društva (1887.)¹⁰⁵ i Glazbenog društva koje je osnovano 1921. pod rukovodstvom dr. Dragutina Furlana. Iste je godine Glazbeno društvo „otvorilo Glazbenu školu Glazbenog društva. Time je udaren temelj današnjoj Muzičkoj školi“.¹⁰⁶

Od 1946. škola djeluje pod nazivom Gradska glazbena škola kao niža glazbena škola, a rješenjem Narodnog odbora općine Bjelovar od 22. rujna 1958. ostvaruje i programe srednje glazbene škole.¹⁰⁷

Šireći glazbeno obrazovanje škola je organizirala rad područnih odjela u Velikom Grđevcu (1962./63.), Vrbovcu i Daruvaru (1966./67.), Grubišnom Polju (1967./68.) i Garešnici (1970./71.).¹⁰⁸

Privatno školstvo: putovi školskog pluralizma

S obzirom na pojavu privatnih škola polovicom 19. st. kada ih je bilo u „Zagrebu na pretek“, njihovo je osnivanje, ustrojstvo i djelovanje uređeno naredbom od 2.

¹⁰⁴I. Tomić (gl. ur.): *Od šegrta do studenta 1946.-2001.*, Dom učenika srednjih škola Bjelovar, Bjelovar, 2001., str. 12.

¹⁰⁵Najprije je utemeljeno 1887. radničko-obrtničko društvo „Graničar“, kojemu je rad zabranjen 8. kolovoza 1892., a potom je 30. travnja 1895. osnovano obrtno-radničko pjevačko društvo „Jedinstvo“, koje 24. lipnja 1900. mijenja ime u „Golub“.

¹⁰⁶*Spomenica Glazbene škole V. Lisinski 1872.-1978.*, str. 13.

¹⁰⁷Od 1. studenoga 1959. počeo je raditi prof. Lovro Županović, koji putuje iz Zagreba jednom tjedno. Vidjeti: *Spomenica*, str. 45.

¹⁰⁸Spomenimo da je u Bjelovaru radila Mljekarska škola od 1. listopada 1955. do 1963. Bila je to dvogodišnja stručna škola s praktičnom nastavom s ciljem da osposobljava za kvalificiranog radnika u mljekarstvu. Osim toga, radila je i Opća srednja škola s poljoprivrednim usmjerenjem u Ždralovima od 1959. do 1968. Ta poljoprivredna škola s praktičnom nastavom imala je stočarski smjer, a školovanje je trajalo dvije godine. Završeni su učenici stekli zvanje kvalificiranog poljoprivrednog radnika.

listopada 1858. broj 1244.¹⁰⁹ Privatne su školske ustanove najavile školski pluralizam koji se u povijesti školstva ostvarivao u različitom opsegu.

Privatno školstvo u Bjelovaru ima važno uporište u radu privatnih predškolskih ustanova. Kraljevska zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu dodijeli je 10. rujna 1888. (br. 6709) Mariji Grubešić, privatnoj učiteljici, dozvolu za otvaranje privatnog zabavišta.¹¹⁰ Sljedeće godine, 11. veljače 1889., (br. 1364) dobila je učiteljica Jelisava Kolesar odobrenje za otvaranje privatnog zabavišta.¹¹¹ Potom je Antonija Zalobil 1922. otvorila privatno dječje zabavište.¹¹²

Gotovo nakon jednog stoljeća osnivaju se privatni dječji vrtići pa 2006. djeluju tri privatna vrtića: Ciciban (1999.), Bambi (2003.) i Pinokio (2004.). Privatne vrtiće pohađa oko 300 djece.

Privatne škole za ženski ručni rad (posao)

U Bjelovaru djeluju od 1887. dvije privatne škole za ženski ručni rad kojih su vlasnice Dragica Čimić i Sofija Antolović „i polaze ih djevojčice koje su udovoljile svojoj dužnosti glede polazka svakdanje škole“.¹¹³

Njihov se rad ne spominje nakon 1894. a to je godina u kojoj je utemeljena Ženska stručna škola pa možemo pretpostaviti da je ona nastavila s ostvarivanjem programa tih dviju privatnih škola.¹¹⁴

Srpska konfesionalna osnovna škola

U Vojnoj su krajini, odobrenjem iz 1780., osnovane srpske konfesionalne škole, i to u vojnim komunitetima, a njihov su rad financirale vjerske općine. Radile su prema odredbama Školskog ustava iz 1805.

¹⁰⁹ A. Cuvaj: *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, 2. knj.*, Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1908., str. 403.

¹¹⁰ *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, godina 1888.*, Zagreb, 1888., str. 201.

¹¹¹ *Isto*, godina 1889., str. 15.

¹¹² *Glasilo Dječjeg vrtića Bjelovar*, br. 1, 8. ožujka 1996.

¹¹³ *Izvjestaj o stanju uprave Županije belovarsko-križevačke za godinu 1887.*, Zagreb, 1888., str. 31. „Privatna škola za ženski ručni posao“ Sofije Antolović dobila je odobrenje 17. ožujka 1887. (br. 2322). Vidjeti: *Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, godina 1887.*, Zagreb, 1887., str. 18.

¹¹⁴ Spomenimo da je početkom školske godine 1913./14. otvorena u Bjelovaru „privatna pučka škola ugar. državnih željeznica sa dva učitelja“. Vidjeti: *Izvjestaj Upravnog odbora Županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1913.*, Bjelovar, 1914., str. 41.

A. Cuvaj piše da „1802. nailazimo u varaždinskom generalatu na dvije srpske ili kako su ih onda zvali ilirske škole, u kojima se pravoslavna mladež upoznavala sa službom Božjom, i to u Bjelovaru sa 25 učenika i Vel. Grđevcu sa 20 učenika“.¹¹⁵ U školi je prestao rad 1913./14. prema naredbi Kraljevske zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 29. rujna 1914. (broj 25 514).¹¹⁶

Čehoslovačka škola Masarykova Bjelovar

Dolaskom češkoga stanovništva na bjelovarsko područje i osnivanjem Československe obeci u Bjelovaru narasla je potreba za učenjem materinskoga jezika. Stoga su od 1. rujna 1923. započeli tečajevi češkoga jezika u prostorijama Djevojačke škole. Međutim, na temelju rješenja Ministarstva prosvjete u Beogradu od 15. srpnja 1925. (broj 39502) osnovana je privatna škola s pravom javnosti pod nazivom „Československa škola Masarykova“.¹¹⁷ Škola je otvorena 15. studenoga 1925., a imala je jedan razredni odjel s 52 učenika iz Bjelovara, Velikih i Malih Sredica, Mlinovca i Ivanovčana. Nastavni je rad organiziran prema čehoslovačkom nastavnom planu i programu, a učenici su učili vjeronauk, državni jezik (hrvatski jezik), zemljopis, narodnu povijest, račun s geometrijom, poznavanje prirode, crtanje, lijepo pisanje, ručni (ženski i muški) rad, pjevanje, gimnastiku, dječje igre i češki jezik.

Početak II. svjetskog rata zabranjen je rad Českoj obeci u Bjelovaru pa je i u školi prestao rad. Njezin rad nije nikada obnovljen i pored interesa učenika i roditelja.

Zaključne misli

Temelji školstva u Bjelovaru stvoreni su u složenim društvenim, političkim i vojnim okolnostima. Jedna je okolnost osobito važna. Naime, Bjelovar je imao značajnu, prije svega, vojnu ulogu u Vojnoj krajini. Osim toga, školstvo je u Vojnoj krajini bilo sve do 1881. pod vojnom upravom te su se u njoj, uglavnom, sve do zakona od 31. listopada 1888. primjenjivali posebni, tzv. krajiški propisi, ali je u Bjelovaru zabilježena primjena i Zakona od 14. listopada 1874., što se tumačilo kao

¹¹⁵A. Cuvaj: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*, 1. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1907., str. 784. Autor članka je u objavljenom sažetku spomenuo da je «Srpska narodna osnovna škola iz 1759». Međutim, daljnja istraživanja nisu potvrdila taj podatak pa valja prihvatiti navode A. Cuvaja. Vidjeti: *Sažeci radova sa znanstvenog skupa, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, Bjelovar, prosinca 2006., str. 13.

¹¹⁶*Izveštaj Upravnog odbora Županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1914.*, Bjelovar, 1914., str. 38.

¹¹⁷*Pamětni kniha Československe školy Masarykovy v Bjelovaru: Spomenica 1925.-1941.*

prijelazno rješenje do donošenja zakona od 31. listopada 1888. koji se primjenjivao u cijeloj državi.

Javne (državne) ustanove predškolskog odgoja nastaju od 20-ih do 50-ih godina 20. st. Prije njih su se osnivale privatne predškolske ustanove, i to u posljednjem desetljeću 19. st. i do 20-ih godina 20. st. Na kraju 20. st. ponovno oživljava ideja o privatnim predškolskim ustanovama. Prema tome, razvoj predškolskih ustanova u Bjelovaru ima obilježje diskontinuiteta.

Osnovnoškolske ustanove nastale su 60-ih godina 18. st. te su se posebno razvijale sredinom 20. st. Prema tome, tijekom 19. st. nije utemeljena nijedna redovna osnovna škola, što valja sagledavati u kontekstu tadašnjih ukupnih gospodarskih, kulturnih i demografskih kretanja.

Srednjoškolske ustanove kontinuirano su se razvijale od sredine 18. st. do kraja 20. st.

Ostale privatne školske ustanove nastale su početkom i krajem 19. st. i 20-ih godina 20. st. S obzirom na takvo stanje, može se reći da se školski pluralizam nije kontinuirano razvijao.

Literatura

Blažeković, S.: *Bjelovar, SIZ kulture Bjelovar*, Bjelovar, 1985.

Buczynski, A.: *Gradovi Vojne krajine*, Hrvatski institut za povijest, 1. knj., Zagreb, 1997.

Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 1. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1907.

Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1908.

Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 3. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1909.

Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 1.sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910.

Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, 2.sv., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910.

- Cuvaj, A.: Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, 5. knj., Kr. hrv.-slav.-dalm. zem.vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1912.
- Cvekan, P.: Bjelovar i Franjevci, Bjelovar, 1986.
- Čanić, G.(ur.): Monografija III. osnovne škole Bjelovar: prigodom 50. obljetnice postojanja, III. osnovna škola, Bjelovar, 2005.
- Djevojačka škola Bjelovar: Spomenica 1914./15.-1944./45., 1. knj.
- Djevojačka škola Bjelovar: Spomenica 1914./15.-1944./45., 2. knj.
- Franković, D. (ur.):Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958.
- Glasil o Dječjeg vrtića Bjelovar, 8. ožujka 1996., br. 1.
- Izješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884.-5., Kr. hrv.-slav.-dalm.zem.vlada, Zagreb, 1886.
- Izještaj o stanju uprave Županije belovarsko-križevačke za godinu 1887., Zagreb, 1888.
- Izještaj Upravnog odbora Županije belovarsko-križevačke o stanju uprave i kr. županijske oblasti o njenom djelovanju i djelovanju područnih joj kr. kotarskih oblasti u godini 1896., Bjelovar, 1897.
- Izještaj Upravnog odbora Županije bjelovarsko-križevačke za godinu 1913., Bjelovar, 1914.
- Izještaj za školsku godinu 1957./58., Srednja ekonomska škola Bjelovar, Bjelovar, 1958.
- Jergović, M.: Uvođenje završnog stupnja usmjerenog obrazovanja, Pedagoški rad, CXVIII, 1977., br. 7-8, str. 353-365.
- Kirin, J.: Razvitak hrvatskoga pučkog školstva, Zagreb, 1886.
- Macan, T.; Povijest hrvatskoga naroda, Nakladni zavod Matice hrvatske i Školska knjiga, Zagreb, 1992.
- Milaj, O., Bačeković, A. (ur.): Pola stoljeća Trgovačke škole Bjelovar, Trgovačka škola Bjelovar, Bjelovar, 2003.
- Moačanin, F., Valentić, M.: Vojna krajina u Hrvatskoj, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1981.
- Pamětni kniha Československe školy Masarykovy v Bjelovaru: Spomenica 1925.-1941.
- Pezo, V. (ur.): Enciklopedija Jugoslavije, 5, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988.

- Pleskalt, Ž.: Scenarij izložbe „Iz povijesti bjelovarskog školstva“, Državni arhiv Bjelovar, Bjelovar, svibnja 2002.
- Smrekar, M.: Ugarsko-hrvatski obrtni zakon, Zagreb, 1892.
- Službeni glasnik kr.hr.-slav.dalm.zem.vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1883.
- Službeni glasnik kr.hr.-slav.dalm.zem.vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1886.
- Službeni glasnik kr.hr.-slav.dalm.zem.vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1887.
- Službeni glasnik kr.hr.-slav.dalm.zem.vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1888.
- Službeni glasnik kr.hr.-slav.dalm.zem.vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1892.
- Spomenica: Škola učenika u privredi 1947.-1960., Državni arhiv Bjelovar.
- Spomenica: Školski metalski centar 1960./61.-1976./77.
- Spomenica Glazbene škole Vatroslava Lisinskog 1872.-1978.
- Statut Školskog metalškog centra, 1962.
- Strugar, V.: Prilog proučavanju razvoja osnovnog školstva u Bjelovaru od postanka do 1914., Bjelovarski zbornik 89, Gradski muzej Bjelovar, Bjelovar, 1989.
- Supančić, Ž.: Razvoj zdravstvenog školstva u Bjelovaru, Bjelovarski učitelj, 1995., IV., br. 2-3, str. 74-78.
- Školska spomenica Dječjačke škole, knj. 1.
- Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegova početka do konca 1895., Kr. hrv.-slav.-dalm.zem.vlada, Zagreb, 1896.
- Štatut za ženske stručne škole, Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm.zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1894.
- Štiglić, M.: Povjest pedagogike, Kr. sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1893.
- Šušnjak, J.: Povijest grada Bjelovara, u: Prilozi za historiju o nastanku i razvitku Bjelovara, Historijski arhiv Bjelovar, Bjelovar, 1961.
- Tomić, I. (ur.): Od šegrta do studenta 1946.-2001., Dom učenika srednjih škola Bjelovar, Bjelovar, 2001.
- Vusić, J.: Bjelovarska gimnazija od 1876. do 1978. u: M. Medar (gl. ur.): Bjelovarski zbornik 7, Matica hrvatska Ogranak Bjelovar, 2006., str. 11-274.

The early beginnings and development of the school system in Bjelovar from 1761 until today

Summary

The author is describing the historical way of education in Bjelovar within the last 245 years (1761.-2006).

Results of the establishment and development study of preschool, primary, high school and private education point to their intensive development. However, one can notice continuity and discontinuity during this period.

Public (state) institutes for preschool education appeared in the 1920s and 1950s of the 20th century. Primary school institutions appeared in the beginning of the second half of the 18th century, which were intensively developing in the middle of the 20th century, but with a recession in the 19th century. High school institutions were continuously developing from the middle of the 18th century until the end of the 20th century.

Private education was developing in the beginning and in the end of the 19th century, in the first half and at the end of the 20th century, which means that private education does not have its historical continuity.

Keywords: Bjelovar, reform, education, school statutes, Military border-land.

Autor: Dr. sc. Vladimir Strugar, izvanredni profesor
Odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (vanjski suradnik)
Andrije Kačića Miošića 4
43 000 Bjelovar
vladimir.strugar@bj.htnet.hr